

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

IV 2013 8

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Првослав Т. Радић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

УДК 791.221.7(73):811.163.41(497.6)
DOI 10.7251/fl1308013r

АМЕРИЧКА КИНЕМАТОГРАФИЈА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Из анатомије једног цивилизацијског сукоба¹

Апстракт: У раду се даје лингвистичка анализа деоница на „српском“ језику у два америчка играна филма (*Behind Enemy Lines*, 2001; *The Hunting Party*, 2007) с темом грађанског рата у Босни и Херцеговини. Анализа показује да се језик представљен у овим филмовима нашао у функцији већ традиционалне европске (тј. западноевропске) политике према Србима и српском језику, а она је из сопствених геостратешких политичких интереса на Балкану била склона да српски етнички и језички простор битно умањује и ограничава на Србију, штавише, на њене средишне делове. Зато је језик глумаца који играју Србе у анализираним филмским причама организован тако како би његови говорници у језичком (нпр. екавизми, конструкција да + презент м. инфинитива и др.) и сваком другом смислу представљали дошљаке, тачније завојеваче који долазе из Србије, а не босанско-херцеговачке Србе који у Босни и Херцеговини живе откад Срби постоје на Балкану.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, српски језик, амерички филмови, геополитика, комунизам, глобализам.

1. Увод

Основна питања која намеће већ сам наслов рада су: Зашто америчка кинематографија (или страна кинематографија уопште) о српском језику, и какав је смисао овако омеђене теме? Да кренемо с почетка. Да је филм (документарни, играни и др.) моћно медијско средство, чија снага на-

дилази снагу осталих медија, познато је откад филм постоји. Још је велики идеолог комунизма В. И. Лењин констатовао: „Филм је за нас најважнија од свих уметности“ (Jakobsen 2010: 293), а Ј. Гебелс, министар пропаганде у нацистичкој Немачкој, указао на повољан утицај ове уметности (која се „по квалитету не може надмаћи“) „на душевно и духовно формирање немачке омладине“ (према Milosavljević 2006: 187). Могућност филма да снажно утиче на широке народне слојеве добро је запажена у кризним и ратним областима, о чему говоре многе епизоде. Боравећи у југословенској Македонији у току Другог светског рата, челник британске војне мисије је захтевао од своје централе што

¹ Овом темом бавим се и у раду *Српски језик у америчким филмовима*, објављеном у зборнику с Научног састанка слависта у Вукове дане, 41/3 (Међународни славистички центар, Београд, 2012, 93–125). Предавање на ову тему одржао сам потом у Удружењу књижевника Србије (Београд, 10. IV 2013), а овај прилог се већим делом ослања на то предавање. Прилог је мој скромни допринос подсећању на 1914. годину у Босни и Херцеговини.

Првослав Т. Радић

више филмова, тог „најмоћнијег инструмента пропаганде за градске људе“ (Чепреганов 2000: 315, прев. П. Р.). Филмски материјал је требало да увери становништво да се против Немаца боре и Британци и Американци, а не само Руси. Филм је, тако, често имао улогу и у неговању одређене идеолошке свести. Новојугословенска политичка парадигма о народноослободилачком рату и комунистичкој револуцији успешно је одржавана све до распада СФР Југославије (1990), добрим делом захваљујући филмској индустрији, тј. играним филмовима. На ове филмске пројекције ђаци су организовано вођени из својих учионица. Српски писац и режисер Ж. Павловић, осврнувши се на методологију ове филмске продукције, забележиће својевремено како је: „svaki naš konfekcijski ratni film imao [...] strogo određenu kvotu parola, zastava, tragičnog heroizma i роžrtvovanja“ (према Jakobsen 2010: 300). Сједињене Америчке Државе, као једна од најмоћнијих држава света и предводник тзв. глобализације, такође се не лишавају ефеката које пружа политички продорна и финансијски уносна филмска индустрија. Грађанину Србије за то нису потребни статистички и финансијски подаци из Америке и Холивуда, довољна му је програмска шема тзв. јавног сервиса Радио-телевизије Србије. Он је од стране ове медијске куће готово бомбардован мноштвом америчких филмова,² углавном осредњег и слабијег квалитета, али с прилично јасно утврђеном стратегијом политичких односа према одређеним деловима света, тамошњим народима, њиховим представницима, па и њиховој култури уопште. Иако би статистичка анализа о томе дала прецизније резулта-

те, на основу мојих искустава просечног филмског гледаоца могао бих по критерију „негативног“ филмског јунака издвојити овде читаву вредносно-хронолошку скалу. Од неиндоевропских народа мислим да би се на њој у првом реду нашли Кинези, Јапанци (дакле, источњаци) и Арапи, а од индоевропских, пре свега, Руси. Од пре пар деценија у оквиру последње категорије уз Русе су придодати и Срби.

Тиме смо дошли до оног дела теме који се тиче Срба и српског језика у америчким филмовима и до питања: Зашто би појава српског језика у америчким филмовима одсликавала неке опште тежње у политичко-стратегијском приступу Србима и просторима на којима живе? Разумљиво је да се поимање и представљање појединих историјских догађаја везаних за Србе (нпр. тема Сарајевског атентата) може показати корисним у филмском медијско-пропагандном деловању на Западу. Циљно представљање српског менталитета, српске културе – све би то такође могло послужити (и све то често и служи) у такве сврхе. Али како се ту нашао и српски језик? Вероватно зато што и језик може бити један од важних националних идентификатора. У јужнословенским националним конституисањима он је већ од краја XVIII века у средишту пажње, па је често и тема појединих спорова међу јужнословенским народима. Управо зато, идеологија савременог глобализма не жели да остане лишена ни свог утицаја на лингвистичка питања која се тичу малих (по броју становника) народа, а посебно није спремна да остане незаинтересована за питања савременог национално-лингвистичког инжењеринга. Она, такође, данас није спремна да одустане од права на подстицање и отварање тих питања на Балкану. Зато, иако се странцима и страним центрима у ранијим периодима није по аутоматизму поклањало поверење у овим и

² Управо је зато манипулативан став припадника Центра за евроатлантске студије (Р. Србија), који ово тумаче природном припадношћу српске културе евроатлантској (а не нпр. руској) култури (ТВ Пинк, 5. IV 2013).

сличним научним питањима (исп. Дворниковић 1939: 145),³ данас је стање прилично другачије, с тежњом да буде управо супротно. Глобалистичка идеологија, паралелно са релативизовањем низа друштвеноисторијских појмова (нпр. државност, независност, суверенитет, патриотизам), данас подстиче измештање научног и културолошког вредновања из националних у глобалистичке центре којима се, тако, по логици „дистанце“ покушава априори обезбедити предност у објективном представљању многих локалних, националних питања. Тога (посебно) нису поштеђена питања која се могу посредно или непосредно тицати националног идентитета, и која обично припадају историји, етнографији, фолклористици, књижевности итд. Тако, и када је о лингвистици реч, поједини европски истраживачи (N. Vachtin, B. Gröschel и др.) сматрају данас да „*upravo u socio-lingvističkim kontekstima lingvisti koji prosuđuju status svog vlastitog materinskog jezika često pokazuju veću podložnost emocijama prema predmetu svog istraživanja, a posljedica toga je veći stupanj politiziranosti njihovih izjava*“ (према Kordić 2010: 373).⁴

Отуда и само представљање српског језика од стране водећих глобалистичких снага, у овом случају појединих аме-

ричких филмских центара и њихових стручних саветника, може дати одговор на питање: Како ови центри данас са своје „дистанце“ виде српски језик, и по његовом структурном оквиру и по његовом територијалном опсегу? Јер, тешко је претпоставити да се систем добро организоване концепције новог светског поретка, подржане обиљем популистичких и пропагандних филмских остварења, у исто време не ослања и на подршку снажних лингвистичких центара који је опслужују. Наравно, неодојиво је од тога и једно друго питање: Да ли одређен начин представљања српског језика може имати какве везе с интересима америчке или неке друге политике која се води према Србима, или Балкану уопште, те с америчким, односно неким другим геостратешким поимањем балканске друштвене и политичке стварности?

2. Из „српског“ језичког инвентара у америчким филмовима

Крајем прошлог и почетком овог века снимљено је више америчких ратних филмова с темом грађанског рата у СФР Југославији (1992–1995). У представљању ових дешавања у средишту пажње се најчешће налазила Босна и Херцеговина. Филмови су на одређени начин представили друштвени и политички миље на овом делу Балкана, традиционално крцатом бројним супротностима, како оним узниклим и негованим на Балкану, тако оним осмишљаваним изван његових граница. Остављајући по страни историјске, антрополошке, идеолошке, естетске и друге аспекте ових филмских остварења, чиме се могу бавити други, компетентнији истраживачи, усредсређују се на лингвистичку анализу деоница на српском језику из два америчка филма снимљена претходне деценије, и оно о чему би та анализа у друштвеноисто-

³ Пишући о народној карактерологији, В. Дворниковић бележи „да се дијагнозе домаћих и странаца ретко када слажу [...] О Југословенима писали су доста страни писци, иако *ретко* са објективно-психолошким циљем [...] Али, наше је мишљење да *синтезу*, из сржи и унутрашњости, треба да да домаћи човек“ (1939: 145).

⁴ И на ширем лингвистичком плану повремено се жигосу истраживачи „славенофили“ који делују у духу „лажног патриотизма“ (Ф. Конт). Један од одговора на овакве оптужбе дошао је из пера знаменитог слависте О. Н. Трубачева: „Патриотизм, как видим, тут автоматически удостаивается эпитета 'ложный', сама любовь к предмету выставляется как нечто порочное, некая презумпция научной необъективности“ (Трубачев 1991: 225, в. и 250).

Првослав Т. Радић

ријском и културолошком смислу могла сведочити.⁵ То су филмови: *Иза непријатељских линија*, 2001 (*Behind Enemy Lines*, режија Џон Мур, главне улоге Овен Вилсон и Џин Хакман) и *Лов у Босни*, 2007 (*The Hunting Party*, режија Ричард Шепард, главна улога Ричард Гир). Оба филма говоре о рату у Босни и Херцеговини и у центру пажње ових филмских прича су, бар на први поглед, босански Срби и њихови ратни вођи. (Последњи филм, на пример, прилично јасно асоцира на потрагу за Р. Караџићем.) Први филм је сниман у Словачкој, а други у Хрватској и Босни и Херцеговини, након чега су дистрибуирани широм света, те приказивани на бројним тамошњим телевизијским каналима.

Моја анализа је усмерена на углавном скромне филмске деонице праћене српским језиком, тачније: језиком који је овде требало да представља српски, онако како је и већина његових говорника (глумца) само глумила Србе у овим филмовима. Анализа треба да у светлу све актуалније теорије „другости“ (тј. односа: *ми – они*) покаже како је лингвистички представљен српски језик у овим филмовима. Она треба да помогне у трагању за одговором на питање: Какав језички систем је после распада СФРЈ англоамеричка политика, као главни носилац глобализма, спремна данас да прихвати као „српски“ или, евентуално, као „српски“ стандардизациони модел препоручи тзв. међународној заједници и, најзад, Србима? Задржаћу се, зато, на језичким одликама које се јављају у говору филмских јунака који глуме Србе⁶ и покушаћу да одговорим на

питање: Да ли су представљене говорне деонице за српски језик понудиле модел који одговара лингвистичком стању у српским говорима Босне и Херцеговине, односно у српском књижевном језику? Грађу ћу представити кроз неколико језичких планова.⁷

- На фонетском плану пада у очи да оба филма кроз говор својих јунака доносе примере екавске замене јата: НАТО *извештају, тело, место, последњи, живећеш, погрешио, не сме, разумеш, донети, де су, овде, негде, северније, смешно I, зверка, секира, леп, овде, де си, сместа II*. Говор Срба, са изузетком једног примера (вероватно пропуста),⁸ представљен је, дакле, искључиво као екавски. Опште је познато да таква ситуација, у целини посматрано, не одговара ни дијалекатском стању у Србији, а камоли стању у Босни и Херцеговини, у којој нема екавских говора. На књижевнојезичком плану пак међу Србима с обе стране Дрине присутна су оба изговора. Ијекавица је, наравно, у тој употреби ређа у Р. Србији, а екавица ређа, на пример, у Р. Српској.
- Иако је на морфолошком плану у глаголском систему присутна употреба инфинитива у вези са

ходно учешће странаца, тј. глумца којима српски језик није матерњи. Анализа, отуда, не тежи залажењу у детаље који би се морали односити на индивидуални идиом глумца, говорника српског језика као страног, већ јој је циљ да препозна језички систем који је у филму колико-толико био организован да функционише као репрезентант српског језика, онако како су филмски ствараоци то видели или желели видети. Из тих разлога у наведеним примерима не доносим акценте.

⁷ Римским бројевима I и II, даваним иза примера, означавам да примери потичу из првог или другог филма.

⁸ То је пример ијекавске замене: *нпује*, код истог јунака који има екавизам у *овде II*.

⁵ Један број филмова с овом тематиком не укључује српски језик, тј. глумци који представљају Србе и остале домаће учеснике говоре енглески (нпр. ТВ филм Д. Атвуда *Shot through the heart*, Канада – В. Британија – Мађарска, BBC, 1998).

⁶ Важно је истаћи да се у говору оних који играју главн(и)је улоге Срба јасно препознаје превас-

тзв. непотпуним глаголима или у грађењу футура (нпр. *мораш донети* тело, Американци *ћ'е послати* спасиоце I, *мого би* с тобом рибу *пецат*, курац *ћеш* ти мој у *ватит*⁹ II) – материјал није оскудан у употреби синонимне конструкције *да* + презент у овим и другим видовима употребе: готово сигурно *ће да иде* према западу, да видимо ко *ће* дуже *да издржи* I, ове шуме *могу да нањуше* крв у зраку, што не би *мого да причам*, само *ћу* њега *д'а убијем*, иначе све *ћу да вас кољем* (исп. *немој да ме лажеш*) II. Вредна је пажње чињеница да се у појединим моделима употребе назначује извесна правилност у дистрибуцији инфинитива у односу на конструкцију *да* + презент. Тако, у случајевима када (независна) реченица почиње глаголом, он *ће* у футурској конструкцији бити заступљен инфинитивним обликом, исп. *живећ'еш* дуже I, *зваћу* те касније II – према: ко *ће* дуже *да издржи* I, само *ћу* њега *д'а убијем* II, и сл. Овако назначена поларизација, у којој се препознаје тежња да се инфинитив сведе тек на нужну употребу, не може се сматрати одликом српског језика,⁹ посебно не западно од Дрине, као што се не може узети ни за српски књижевни језик у целини (исп. Радић 2003: 136–137).

- Када је о лексичком плану реч, падају у очи поједини турцизми у говору ликова који представљају Србе, као *ћ'ошка* (ген.), *бре* I и *ајде* II. Ове лексеме, које, претпо-

⁹ На другој страни, није спорно да је део југо-источних српских говора (тзв. призренско-тимочки) изгубио инфинитив и да његов еквивалент, конструкција *да* + презент, јача у србијанским говорима.

стављам, у филму такође симболички треба да буду представљене као србизми (тачније „србијанизми“), имају прилично широк домет у јужнословенским областима. П. Скок, на пример, бележи да је *ћошак* – „*danas ор-ћенит* u književnom i saobraćajnom jeziku“ (Skok 1971-I: ћоше). Иако за узвик *бре* тврди да је одлика „istočnih krajeva“, аутор, донекле несагласно с овим, наводи да је узвик „*нерознат* čakavskom i kajkavskom“ (Исто: *bre*), из чега произилази да је он карактеристичан за ширу српску (тзв. штокавску) област.¹⁰ За лексему *ајде*, аутор каже да је тај балкански турцизам раширен „i na hrv.-kajk. i čakavskom teritoriju kao i u slovenskom [=словеначком]“ (Исто: *hajde*). Упркос прилично широкој територијалној распрострањености турцизама, већ дуго се у хрватској лингвистичкој литератури намеће вештачка поларизација између српског и хрватског књижевног језика као резултат покушаја хрватских језикословаца да системским одстрањивањем турцизама из тамошње норме изграде какав-такав отклон од српског језика, пре свега књижевног. То је вероватно имало одраза и на моделовање српског језика у анализираним филмовима,¹¹ па вероватно тако треба разумети и при-

¹⁰ Штавише, Скок бележи да се узвик *јавља* и у једној бугарштици, као и код старих писаца (Исто).

¹¹ За први филм, због одбијања Срба да се прихвате намењених им филмских улога, ангажовани су припадници различитих словенских нација (Пољаци, Руси, Словаци), за чије (додатно) подучавање српског језика су ангажовани Хрвати. Одговор на питање зашто баш Хрвати (и који Хрвати), представља посебну лингвистичку тему на којој се нећу задржавати (исп. Радић 2003, посебно 110–113).

суство ових турцизама у говору филмских ликова који представљају Србе.

- На творбеном плану уочава се да се од страних, западноевропских основа глаголи изводе суфиксима -ова (слов. порекла) и -иса (грч. порекла): *искомпликовало /се/, бомбардовали; фотографисали* I. Одсуство суфикса -ира (нем. порекла) требало је овде вероватно да наведе на утисак да је реч о типично српским (или можда „србијанским“) језичким одликама међу којима нема места овом суфиксу. Међутим, иако је суфикс -ира врло продуктиван у хрватском књижевном језику, он је саставни део и српског творбеног инвентара. То можда најбоље може посведочити не тако давни предлог једног српског лингвисте, макар предлог био недовољно реалистичан, „да се суфикс -исати избаци из књижевног језика и замени суфиксом -ирати, а кад је могуће суфиксом -овати“ (Брборић 2000: 30).
- На плану антропонимије бележимо неколико имена „српских“ филмских јунака која би вероватно требало да представљају типично српска имена. Ту се издвајају два композитна мушка лична имена на -слав: *Мирослав* I и *Драгослав* II, те имена на -ан: *Срђан* и *Горан* II. Поред ових имена словенског (народног) порекла, јављају се хипокористици *Саша* и *Аџа* I (последњи забележен као натпис), који вероватно потичу од имена *Александар*, широко распрострањеног у хришћанском свету. (Први хипокористик је чест и у руском, што можда није без значаја у анализи овог типа.) У том смислу

завређују пажњу и презимена на -ић: *Петровић* I и *Богдановић* II. Прво је сачињено према хришћанском личном имену (такође честом и у руском), а друго према имену словенског порекла. Од женских личних имена бележи се само облик *Мирјана* II. Зашто баш *Мирјана* – можемо само нагађати.

- На граfiјском плану у оба филма се издваја употреба ћирилице када треба представити српску средину, односно Србе. У овом сценском миљеу се, на пример, јављају паролe: БОГ ЧУВА СРБЕ I, НЕ ДИРАЈТЕ ГА II, као и низ имена написаних на различитим објектима, која претежно упућују на Србију (држава, град, историјска личност, удружење, одред и сл.): СРБИЈА, ШАБАЦ, СВЕТИ САВА, ГАРДА, ДЕЛИЈЕ, ВУКОВИ, МУЊА I, Кафана ДРИНА II. Стилизован ћирилички натпис, тетоважа УМРО ПРЕ РОЂЕЊА II (са екавским обликом *пре*), коју на челу има Срђан, својом архаичном граfiјом назначује везу српског писма са Српском православном црквом, и то у контексту злодела за која је овај филмски јунак задужен. Овде се јавља упечатљива графема У (у: УМРО), нека врста непотпуне осмице, која је одликовала још српску ћирилицу предвуковског периода, укључујући и ону неговану код Срба католика (исп. Ђорђић 1971: 484–488). На другој страни, латиничке паролe искључиво обележавају „изворну босанску“ (муслиманску) средину и надахнуте су обележјима одбрамбеног рата и патриотизмом, исп. DAĆU I ŽIVOT ZA HAĆ, OVO JE BOSNA, NEDAM TE BOSNO I.

Већ ова језичка грађа показује да говор филмских јунака који представљају Србе не одговара босанскохерцеговачкој средини, већ одсликава или бар тежи да одслика поглавито србијански идиом (екавица, тежња за ограниченом употребом инфинитива, одсуство глаголског суфикса *-ира* и др.). Оваквим језичким моделовањем у филму је, у суштини, исказана тежња да се укаже на непостојање српског језика, као и српског народа, у Босни и Херцеговини, те да се његово територијално извориште ограничи на Србију. Површнији гледаоци (нарочито кад је реч о првом филму) могли би зато и пропустити да уоче Србе као босанскохерцеговачке житеље, што и јесте била основна порука филма. У сваком случају, у идејној концепцији ових филмова, босански Срби („Bosnian Serbs“) се крећу у широком распону од неидентификоване масе утопљене у „босански“ етнички идентитет (исп. сцене у *Хачу*, I) до горштакких и примитивних Богдановићевих (читај: Караџићевих) симпатизера с границе према Црној Гори (сцене у *Челебићима*, II).¹² Управо је зато и тај српски језик који се чује у овим филмовима, порука је филма, језик окупатора, који стиже у Босну и Херцеговину на србијанским тенковима и са србијанским борбеним јединицама. Тако су дошле српске паролe и графити с именима српских православних светаца и србијанских градова, називима различитих војних јединица и именима њихових бораца, и све то доследно екавским изговором и ћириличким писмом.

¹² За колатералну штету овог приступа одређени су, тако, најпре Срби ијекавци, дакле босанскохерцеговачки Срби, који су у овим филмовима били најмање видљиви. То није у нескладу с америчком политиком која је данас, у контексту својих нових геостратешких интереса на Балкану, склона да занемарује удео Срба у становништву Босне и Херцеговине, и не само тамо. Отуда амерички лингвисти, и не само они, у својим радовима и на научним скуповима све рађе минимализују удео ијекаваца међу Србима (исп. Alexander, Elias Bursać 2006: 21).

Тако, у другом филму, у Срђановом говору уочавамо екавицу, учесталу употребу конструкције *да* + презент (м. инфинитива), али и његове повремене редукције дугог акцента (исп. у телефонском разговору: *Мацо, причам*), које би најпре могле упућивати на жаргон појединих србијанских центара, на пример Београда. Наравно, та окупација коју су, наводно, спровели Срби, у оба филма је пропраћена одговарајућим филмским сценама, које нису прошле без бројних сликовитих представљања србијанског државног грба (крста са четири оцила) на војницима и различитим војним и другим објектима.¹³ Но, и многе друге културолошке (нејезичке) појаве представљене у овим филмовима биле су на симболичком плану ангажоване у служби уцртавања политичких граница, посебно оне између Србије и Босне и Херцеговине. Централно место имало је овде питање избора графије и приступ који као симболичко обележје Србима у Србији, бар у овом политичком контексту, намењује (намеће) ћирилицу и, у неку руку, оспорава право на латиницу, а Србима западно од Дрине, у случају да их се мора признати, намеће латиницу, односно одузима право на ћирилицу. Срби из Републике Српске су на овакве притиске већ били принуђени да реагују. Они су се управо крајем 2011. године жестоко супротставили наметању латинице као искључивог писма у личним документима грађана Федерације Босне и Херцеговине, као и у раду њених заједничких органа.¹⁴

¹³ Филмска порука о наводној агресији Србијанаца на „несрпску“ Босну и Херцеговину исказивана је, дакле, различитим манипулативним средствима. Нисам успео до краја разазнати да ли у једној сцени српски генерал Локар (I) излази из ципа београдске регистрације.

¹⁴ „Lingvisti iz RS kažu da je veliki problem i to što je u Srpskoj međunarodna zajednica oktroisanim ustavom ukinula termin srpski jezik [...] Iz zakona koji nam dolaze iz Saveta ministara uglavnom nema ni slova srpskog jezika. Tekstovi su puni kroatizama poput 'predsjedatelj', 'provedbeni

3. *Drang nach Osten* и његова југословенска логистика

Тежња да се српски народ, и у етничком и у државотворном (политичком) смислу везан за широке просторе Балкана кроз читав средњи век, подели на Дрини стара је, рекло би се, готово колико и европска политика према Балкану. Све што је доприносило успостављању те поделе и спречавало целовито решавање српског националног питања на Балкану углавном је било добродошло у европској политичкој стратегији према Балкану. Додуше, за давно утаначену политику аустроугарског продора на Исток (*Drang nach Osten*), правцем Берлин – Багдад, према новим енергетским изворима и кључним саобраћајницама, било је на Балкану пожељно јужнословенско (макар с тим и свесрпско) јединство, звало се оно „илирство“, „србохрватство“, „југословенство“ или како другачије. Најважније је било да се оно спроводи под патронатом Беча и Берлина, и што даље „од прљавих руских руку“, како се почетком XIX века изразио Ј. Копитар, познати бечки филолог и цензор словенских издања.¹⁵ Но, како се убрзо увидело да због ширих политичких односа у Европи (па и српско-руског повезивања) до овог аустроугарског стратешког продора на Исток може доћи тек у ограниченом обиму и фазно, прешло се на резервне и сигурније положаје – поделу највећег јужнословенског народа по дринским шавовима. То је укључивало и трагање за противсрпски настројеним балканским савезницима, који су успешно налажени у

mehanizam', 'europski', 'središnji'“ (Filipović 2011).

¹⁵ У том смислу се однос Европе према Русији и надаље неће битно мењати. Међу најновијим америчким анализама узрока за избијање Првог светског рата, у хијерархији криваца управо Русија (чак не више ни Србија) све убедљивије заузима прво место. Није тешко погодити у којем смеру иду та савремена политичка струјања.

оба светска рата, али и у потоњим, нешто мирнијим временима.¹⁶ Овакав однос према Србима био је утолико више учвршћиван што је српски народ, посебно његова источна грана, био истрајнији у војевању за своју националну и политичку самосталност. Слабљењем Турске царевине и окупацијом Босне 1878. године од стране Аустроугарске, те потоњом аустроугарском анексијом Босне 1908. године, дринска граница је брижљиво стварана, о чему говори и тадашње учвршћивање „босанског“ језика, на којем се нарочито радило крајем XIX и почетком XX века. На овај „изопадчени језик“, који је губио везу са „српским народним језиком Босне и Херцеговине“, указиваће својевремено и Ј. Цвијић (1921–1923: 221), али ће након непуног века тамошњи Срби поново дићи глас против наметања ове лингвистичке пројекције (исп. фус. 14).

Иако је Босни припало кључно место у аустроугарским стратешким плановима према Истоку, она није сматрана делом европске цивилизације. Аустроугарска се пуно ангажовала у трагању за посебним моделима управе у Босни, а не оним који одговарају тадашњој Европи. Остала је прича како је један аустријски државник од својих сарадника тражио да проуче административно уређење једне велике индијске провинције (Декан), а на питање каква је сврха тог посла, он је одговорио: „Да исте уредбе применимо у Босни; Оријент је Оријент, била то Босна или Индија!“ (према

¹⁶ Аустроугарска и немачка политика, обележена „славофобизмом и антипатијом према грчко-православној вери“ (Ст. Новаковић), врло рано се, нпр., ставља у службу наводне заштите шиптарских националних интереса на Балкану. Међу европским државама Немачка се данас показује најзаинтересованијом за независност Косова и Метохије. На северу КиМ, преваходно насељеном српским становништвом, главну улогу у оквиру КФОР-а данас имају управо Немци и Аустријанци. Најпре се у том контексту могу разумети и немачка условљавања око уласка Србије у ЕУ.

Дворниковић 1939: 145).¹⁷ Уосталом, на једној европској карти Блиског истока из 1911. године као његова најзападнија тачка означена је Бањалука (према Fleming 2011: 25), што није далеко од крајњих западних домета српског народа на Балкану. У сврху зацртаних циљева, аустроугарска окупациона политика покушала је изменити и етничку слику Босне и Херцеговине (нпр. подстицањем иселавања муслимана, насељавањем католика те покатоличавањем становништва), уз истовремено стварање „босанске“ нације (Терзић 1998: 299–300). У међувремену, све што је могло припомаћи на том путу одвајања источних Срба од западних – вера, писмо, обичаји – било је употребљавано, а то је подразумевало и брисање низа културних особености (нпр. ћирилице) које су на том поднебљу биле заједничко обележје различитих верских група. Својеврстан муслимански радикализам у Босни и Херцеговини, на који је указивао већ Иво Андрић у својој докторској дисертацији, злоупотребљавао се од стране Немачке и Хабзбуршке монархије (Екмечић 1997: 52) на исти начин на који се данас злоупотребљава од стране европске и америчке политике.¹⁸

Но, између аустроугарске концепције о реструктурисаној Босни и њене обновљене, глобалистичке верзије, остао је један још увек недовољно

разјашњен период. Након Првог светског рата (1918) јужне развалине Аустроугарске монархије ушле су у састав нове државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Могло се помислити, дакле, да ће пројекат дринске цивилизацијске границе бити тешко остварљив у условима уједињења већег дела Јужних Словена у југословенску државу почетком XX века са „српскохрваткословеначким“ језиком, (тј. доминантним „српскохрватским“) као лингвополитичким конструктом. Међутим, убрзо су се у крилу комунистичког покрета у Југославији, под паролом националне равноправности и „братства и јединства“, уз појачан рад на националном инжењерингу, почели стварати услови за устоличење „нових старих“ нација и језика на српским етничким просторима – нарочито западно од Дрине. Наставило се, у ствари, нарочито након победе комуниста, с продубљивањем етничких и верских супротности, те с редефинисањем појма српске нације и српског језика, односно оног што је остајало од српског народа и његове културе након све насилнијег учвршћивања парадигме: све што стоји у Хрватској је у националном смислу „хрватско“, што год постоји у Босни (и Херцеговини) је „босанско“, у Црној Гори „црногорско“ итд., итд. Између тзв. српскохрватских варијаната – између „српске“ и „хрватске“,¹⁹ у политичкој творевини коју је представљао некадашњи аустроугарски каплар, Јосип Броз, поново се, тако, почео углављивати „босански језик“ (тзв. босанскохерцеговачки књижевнојезички израз), и то најчешће у некој врсти савеза с „хрватским“

¹⁷ И у наше време европски и амерички интелектуалци не престају да читавају паралеле између Истока и Балкана. Тамошњи лингвисти „српскохрватски“ језик радо виде као социolingвистички еквивалентан стању у Индији и Пакистану, где је хинди-урду службени језик (у Индији хинди, а Пакистану урду) у овим двома национално и верски супростављеним државама.

¹⁸ После краткотрајних лутања, америчка политика и њена кинематографија подржаће распад СФРЈ и укључиће се у обнову босанске идеологије (под паролом: „We're the same. We're all Bosnians!“ – како рече један бошњачки лик у филму *In the Land of Blood and Honey*, Анђелине Цоли).

¹⁹ Институционални обриси терминолошког разликовања „српског“ од „хрватског“ језика појављују се у комунистичком покрету већ у политичким материјалима из времена Другог светског рата. Вероватно је под политичком тежином чињенице о бројном српству у Хрватској овај пројекат одложен за извесно време.

Првослав Т. Радић

(Радић 2003: 113–117, 128–129).²⁰ Тиме је недвосмислено показано да је „национална политика КПЈ [...] умногоме имала обележја хабзбуршке националне политике“ (Терзић 1998: 299, исп. Kordić 2010: 210–211).

У комунистичкој Југославији та идеја о дринској цивилизацијској граници требало је да и званично буде утемељена на *Новосадском договору* (1954), чији је главни непосредни организатор и извршилац био србијански лингвист А. Белић, већином радног века југословенски оријентисан. Тежећи да у начелу успостави језичку „равноправност“ Срба и Хрвата у ФНР Југославији, исказану кроз учвршћивање лингвонима „српскохрватски“ / „хрватскосрпски“ језик (исп. кључни став овог документа: „Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик“), договор је, у ствари, покушао да постави граничник између „српског“, на једној страни, и „хрватског“ језика (са својим сателитима), на другој. И то управо по критеријуму екавица – ијекавица. Тако је у наставку претходног става писало: „Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским“ (према Милосављевић 2002: 447). То је несумњиво требало да резултује мештањем српског књижевног језика у екавицу, а хрватског у ијекавицу, односно тежњом да се границе између ових „језика“ учртају у дринској области. У истом духу решавало се и питање писма. На овај или онај начин, грубо или мање грубо, и западна јавност је то оберучке

²⁰ Хрватска је и тада, као и у време распада СФР Југославије, очито била „стратегијски савезник“ (С. Ханингтон) западних земаља (према Кошутећ 1998: 596), што, између осталог, лепо илуструје и њен интерес да се, кад год је то могуће, укључи у рад на пропагандним филмским остварењима каква су представљена и у овом прилогу (в. фус. 11).

прихватила,²¹ јер је то био пут спречавања свесрпског уједињења, које би за Европу представљало „trijumf istočne kulture nad zapadnom [...] smrtni udarac napretku i modernizaciji na čitavom Balkanu“ (према Todorova 1999: 120), како се о томе изјаснио већ почетком XX века британски политичар и историчар Р. В. Ситон-Вотсон, а доцније, у сличном тону, и низ његових сународника (М. Тачер, Т. Блер и др.).²²

Одразе таквог приступа, који западни део српског етничког корпуса везује за патронат Загреба (исп. фус. 11), није тешко наћи ни данас у многим пропагандним сферама, укључујући и домаћи терен. Тако смо у србијанској ТВ серији *Мирус кише на Балкану* (по роману Г. Куић, режија Љ. Самарџић, РТС I, 2011) могли видети како српски сељак из Босне саветује Јеврејину (који му се представио као Србин), избеглом из Загреба након немачке окупације, да се врати у Загреб, јер је тамо најбезбедније. Уосталом: „Хрватска ти је уз Швабе“, а по Босни војска „бог зна која је и чија, – ма разбојници, кољачи, ко и свака војска“. Осим тога, наставља сељак: „Босна ти никад није била ни уз кога, па ни уз саму себе. У њој ти вазда почиње

²¹ Некако управо у години бомбардовања СР Југославије од стране НАТО савеза амерички лингвист В. Фридман објавиће рад у којем бележи: „The originally Serbian identified dialect of Tršić has become associated with the center of power in Zagreb [...], while Serbian identity has shifted to the dialect of Belgrade“ (Friedman 1999: 15). И Карацићев Тршић из западне Србије повезивао се културолошки, дакле, због своје ијекавице, са Загребом, а српски језички идентитет са екавским Београдом, што је требало да буде и главна тековина Новосадског договора.

²² У главним аспектима Новосадски договор се ослањао на лингвистичку (па и етничку) поставку неговану у нацистичкој Независној Држави Хрватској, у којој нарочито није било места за Србе и Јевреје. О том периоду хрватске лингвистике читамо на више места у богатом материјалу који доноси Okuka 2006 (188–212, 227–249 и др.).

невољом и невољом се завршава. А ти ако хоћеш да преживиш овај кијамет – пут под ноге па у Хрватску!“ Таква представа о Босни као „ничијој земљи“, која је узрок свих зала и која вапи за чврстом западњачком руком, добро се уклапа у старе аустроугарске, али и неке нове пројекције чији смо судионици.²³

Ова кратка лингвистичка анализа „српског“ језика у америчким филмовима, подржана анализом друштвеноисторијског миљеа у којем су ови филмови настајали, показала је да се у позадини оваквог кинематографског представљања нашао снажан, може се већ рећи вишевековни европски политички интерес, на који су се лако наслојили и интереси који долазе из других западних центара. У њиховој основи је, пре свега, тежња за парцелисањем Балкана и његово претварање у вечити полигон за политичка експериментисања која ће сва бити у служби претварања ове области у главну трасу на путу за Исток. Као да о томе искрено сведочи и она добро позната крилатица Х. Кајзерлинга, немачког писца и филозофа: „Да Балкана нема требало би га измислити“ (према Fleming 2011: 12). Разумљиво је, стога, што су, на другој страни, поједини аутори већ између два рата европске вредности супротстављали општим вредностима човечанства, јер „поштовање грубе силе [...] представља суштинску црту националног карактера оних племена која су створила европску цивилизацију“ (Трубецкој 2004: 21).²⁴ Као последња од-

брана од овакве врсте завојштења, чије политичке визије лако прерастају у војностратешке константе, остаје ментални склоп једног народа и свест о његовој посебности. А они се не мењају ни политичким ултиматумима ни војним походима.

Литература

1. Alexander, Ronelle and Ellen Elias Bursać (2006), *Bosnian, Croatian, Serbian. A Textbook With Exercises and Basic Grammar*, The University of Wisconsin Press.
2. Брборић, Бранислав (2000), *О језичком расколу. Социolingвистички огледи I*, Нови Сад: ЦПЛ Београд – Прометеј.
3. Дворниковић, Владимир (1939), *Карактерологија Југословена*, Београд: Космос (Просвета 2000 – фототипско издање).
4. Ђорђевић, Петар (1971), *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
5. Екмечић, Милорад (1997), „Улога ислама у социјалном и политичком развоју Балкана“, *Ислам, Балкан и велике силе (XIV–XX век)*, Београд: Историјски институт Српске академије наука и уметности, 15–53.
6. Jakobsen, Per (2010), *Južnoslovenske teme*, Beograd: SlovoSlavia.
7. Kordić, Snježana (2010), *Jezik i nacionalizam*, Zagreb: Durieux.
8. Кошутић, Будимир (1998), „Нестанак СФРЈ као последица сукоба цивилизација на Балкану“, *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану*, Београд – Нови Сад: Историјски институт САНУ – Православна реч, 591–607.
9. Милосављевић, Петар (2002), *Срби и њихов језик (Хрестоматија)*, Београд: Требник.
10. Milosavljević, Olivera (2006), *Potisnuta istina, Kolaboracija u Srbiji 1941–1944*, интернет, доступно на <http://www>.

²³ Ваљда се зато ова серија није ни задржавала на јасеновачкој трагедији тамошњих Срба и Јевреја (исп. фус. 22).

²⁴ Не много касније, југословенски етнолог В. Дворниковић написаће да је бела (нордијска) раса најзаслужнија што је од света створила „луду кућу“ (Дворниковић 1939: 192). „Луду“ или неку сличну кућу, тек та врста „заслуга“ бацала је у дубок засенак све оне друге заслуге ове расе за васцели овоземаљски свет.

- helsinki.org.rs/serbian/doc/Ogledio7.pdf (приступљено 5. јула 2013).
11. Okuka, Miloš (2006), *Srpski na kriznom putu (Povjesnica, ideologija, jezička zbilja)*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
 12. Радић, Првослав (2003), „О два аспекта балканизације српског књижевног језика“, *Јужнословенски филолог*, LIX: 105–152.
 13. Skok, Petar (1971-I), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
 14. Терзић, Славенко (1998), „Религија као фактор обликовања националног идентитета Срба“, *Сустрет или сукоб цивилизација на Балкану*, Београд – Нови Сад: Историјски институт САНУ – Православна реч, 295–306.
 15. Todorova, Marija (1999), *Imaginarni Balkan*, Beograd: Biblioteka XX vek – Ćigoja štampa.
 16. Трубачев, О. Н. (1991), *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования*, Москва: Академия наук СССР, Отделение литературы и языка.
 17. Трубецкој, Николај (2004), *Европа и човечанство* (превод и поговор В. Станишић), Београд: Логос.
 18. Filipović, M. (2011), „Bošnjački udar na ćirilicu“, интернет, доступно на <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:356998-Bosnjacki-udar-na-ćirilicu> (приступљено 20. децембра 2011).
 19. Fleming, Kathryn E. (2011), „Orientalizam, Balkan i balkanska istoriografija“, *Filozofija i društvo*, XVIII: 11–32.
 20. Friedman, Victor (1999), „Linguistic Emblems and Emblematic languages: On language as flag in the Balkans“, Columbus, Ohio (USA): Department of Slavic and East European Languages and Literatures, The Ohio State University, VIII–34.
 21. Цвијић, Јован (1921–1923), „Анексија Босне и Херцеговине и српско питање“, *Говори и чланци*, 1–4, Београд.
 22. Чепреганов, Тодор (2000), *Британските воени мисии во Македонија, Документи 1942–1945*, Скопје: Државен архив на Република Македонија – Матица македонска.

AMERICAN CINEMATOGRAPHY ABOUT SERB LANGUAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The paper focused on the linguistic analysis of two American feature films and on what they could confirm in the sociohistorical and cultural senses of the word. Those are the films *Behind Enemy Lines* (2001) and *The Hunting Party* (2007), which were distributed worldwide, and broadcast on various TV stations and their channels. The paper offers an analysis of modest film sections in Serb language, more precisely – in the language here selected to represent “Serbian“, in the way its speakers (actors) were instructed to represent the Serbs.

Linguistic analysis indicates that the language represented in these films has served the purpose of the already habitual policy of the West towards the Serbs and the Serb language. Following its own geopolitical interests in the Balkans, that policy has al-

ways tended to minimise the Serb ethnic and linguistic area and limit it to Serbia, more precisely, to its central parts. Therefore the language of the actors playing Serbs in these Bosnian film stories was organised in such a way that they linguistically (ekavisms, *da* + present construction, etc.) and in every other sense represent newcomers, more exactly – the aggressors coming from Serbia, and not the Bosnia-Herzegovinian Serbs who have lived in Bosnia and Herzegovina since the first Serb settlements appeared in the Balkans.

prvoslavr@yahoo.com